

LA CAMELLA

Xavier Orriols

Amb els pastors i la transhumància com a tema central és gairebé obligat plantejar un vell enigma amb el propòsit de dilucidar què volem dir quan ens posem en boca el mot *caramella* sense referir-nos en aquest cas a la digna publicació que teniu a les mans.

La definició més recent (DIEC-2007) en la primera accepció és tan encertada com eclèctica: «*Aeròfon rústic de llengüeta senzilla o doble, fet sovint amb canya*». El redactor¹, amb un enunciat tan curt obre tot un ventall de possibilitats organològiques. Amb això ja n'hi hauria prou si no fos que el plural del propi mot ens porta, sense sortir del contorn musical, a una interpretació molt diferent: «*Colla de cantaires que per Pasqua surten...i fan acapte...*»; i també: «*Cançons que canten aquests*».

La paraula ve del llatí vulgar *calamellus* (canonet), diminutiu de *calamus* (canya)² i es troba en altres llengües romàniques indicant també un instrument de vent: *caramillo* (cast.) *caramela* (occit.) *chalemelle* (franc. antic) *chalumeau* (franc.), *ciaramella* (ital.). Però en italià el mot *caramella*, com el seu masculí *caramello*, vol dir caramel. Hi ha altres instruments que en català es designen amb mots provinents de *calamus*. El medieval *xelamia* o *xalamia* deriva a *xeremia* (Balears), *xeremia* (Principat), *xirimita* (País Valencià), instruments tots ells diferents, però que tenen en comú l'element productor del so, que és la inxa o llengüeta de canya, sigui simple o doble. Entre tots, la *xeremia eivissenca* (reclam de xeremies) és l'únic que tot ell és fet de canya.

Caramella apareix al nostre idioma ja al segle XIII citat per Llull i d'altres en el sentit d'instrument de música alta (ara en diríem *heavy*). Es tracta d'un instrument incorporat a les capelles reials. El rei Pere el Cerimoniós, a 1336 dóna diners a un

joglar de *xaramella* per cobrir amb argent una *xaramella* esmaltada³. El mateix rei en les seves *cobles per crides* (pregoners) hi disposa també un *xarameller* entre d'altres sonadors⁴. Pedrell⁵ també troba entre els *juglars de altos instrumentos* del rei Carles III de Navarra un joglar de *claramella* o *charamella* (1392). Posteriorment aquesta denominació desapareix de l'ambient oficial (passa a *xalamia*, *xeremia*, etc.) però es mantindrà en ambients populars i pastorívols per especificar uns altres tipus d'instruments o algun element d'aquests. D'ací l'eufemisme *rústic* de la definició del DIEC

El diccionari més antic que hem consultat (1670)⁶ defineix *caramella* com 'xeremina de pastor'. A principi del segle XIX (1803) en un altre diccionari⁷ *caramela* i *caramella* són una espècie de fluiol (castellà *caramillo*), i *caramelar* 'ant. (icuadao) tocar la caramella'. Curiosament el diccionari no recull la veu *fluiol* que en ell es cita, però sí la de *xirimia* (sic) com instrument músic. En el conegut diccionari Labèrnia (1840) *caramella* és *fluiol ab lo so de tiple molt agut* (cast. *caramillo*).

Els diccionaris moderns, i no cal fer-ne ací una precisa relació, especifiquen *caramella* com a *flabiol de pastor* en general, sigui de canya o no, tot i mantenir-ne una certa imprecisió, p.ex. 'Espècie de flauta o flabiol de pastor' (Alcover-Moll).

És possible que aquesta interpretació que converteix l'instrument d'inxa en flabiol o instrument de bisell, sigui a causa de la correspondència que, a partir d'un cert moment històric, es fa de la *caramella* amb el castellà *caramillo*, reforçat pel fet imperant fins ara mateix d'anomenar flabiol, fora dels cercles especialitzats o gremials, a tota mena d'instrument senzill que es bufa.

D'altra banda l'expressió *flabiol de pastor* obre una gamma prou va-

riada d'instruments de bisell, que per si sola ja necessitaria com a mínim un altre article, allunyats tots ells, però, de la *caramella* com element productor de so. En aquest sentit, Ramon Violant⁸ anomena *xaramella* a la inxa de les *trottes* o trompes fetes d'escorça de freixe per *porquers*, *vaqueros* i *regatxets*, i algun *pastor* també. El mateix Violant⁹ descriu amb il·lustracions uns altres tipus de *xaramella* (amb fulles de blat, tija de blat o d'ordi, de canya o de pela d'arbre), construïts pels propis infants com a joguines musicals.

Antoni Grieria¹⁰, en aquest mateix sentit, en el seu extens diccionari dóna a *caramella* la sola accepció de música feta per una canya prima amb un tall llarg que vibra quan es bufa.

Alguns folkloristes i filòlegs associen la *caramella* a l'instrument primigeni que acompanyava i donà nom a l'exercici dels cantaires i balladors fent captiris a la vetlla i matinalada del dia de Pasqua, i en aquest sentit se l'associa al *grai* o *grall de pastor*, instrument d'inxa relativament curt i de tipologia diversa.

El pas de la *caramella-xeremia* dels joglars i ministrers a la família d'instruments rústics i infantils amb el principal distintiu d'un so cridaner i agut més que no pas una morfologia concreta, es produiria a partir del Renaixement, procés que no sabem que s'hagi estudiat. En tot cas alguns homes de la Renaixença encara atribuïen a la *caramella* un rol instrumental com el de ser component de les *cobles* en temps de l'antic règim. Carles Bosch de la Trinxeria¹¹ creia que la música del contrapàs llarg «ha de ser sols tocada per la *dolsayna*, *gralla* y *caramella*». Rememorant les festes majors montanyesas de segles passats, «lo sach dels gemechs, la *gralla*, la *caramella*, *fluiol* i *tamborino* eran los instruments del temps vell que feien ballar els nostres avis tocats

per los joglars». A què es referia Bosch quan escrivia *caramella*?

Jacint Verdaguer¹², genial i contradictori, com la seva trajectòria, associava l'instrument a les caramelles del Dissabte Sant. En la seva estada al santuari de la Mare de Déu del Mont (1884), on encara serveix intacte l'estança on s'hostedà, escrigué:

lo nom mateix de Caramelles, que no vol dir res fora de l'Empordà, i que ací significa la gralla primitiva, lo *calamús*, això és, un tros de canya amb un foradet a l'extrem i una obertura prop d'ell amb sa llengüenta. Amb aquest senzill instrument músic, que acompanya encara les Caramelles pobres, que són les que més agraden, degueren començar-se les primeres, Déu sap a on i quan.

Lo nom de Caramelles començà a entregar-se vers Riudarenes amb lo de *Camarelles* que domina en bona part de Catalunya, i que es canvia en la plana de Vic amb lo de *Camalleres*, que ha fet sospitar a algú si es derivava de *camalls*.»

En el mateix text idealitza el naixement de les caramelles pasquals situant l'escena quatre-cents anys abans, en la que «uns pastors arrenquen una canya de vora el torrent per fer-ne flabiols o *caramelles*, per sonar i acompanyar ses veus pageses...». Les caramelles eren fla-

biols o els flabiols eren una alternativa a la caramella que ens acaba de descriure?

Hi ha una interpretació de Pujol-Amades¹³ quan mostren el document més antic conegut d'unes caramelles i el seu acompanyament musical (1594) que desvincula absolutament el nom de les cantades pasquals amb els de l'instrument i dóna a caramella el sentit de llepolia menjívola o obsequi, accepció que també recull Alcover-Moll en llocs prou distants del Principat¹⁴. En aquest sentit, el canonet es podria referir a caramels, que fins a la meua generació se'n feien de rodons i allargassats, i fins en alguns llocs els venien tallant-los a la mida desitjada.

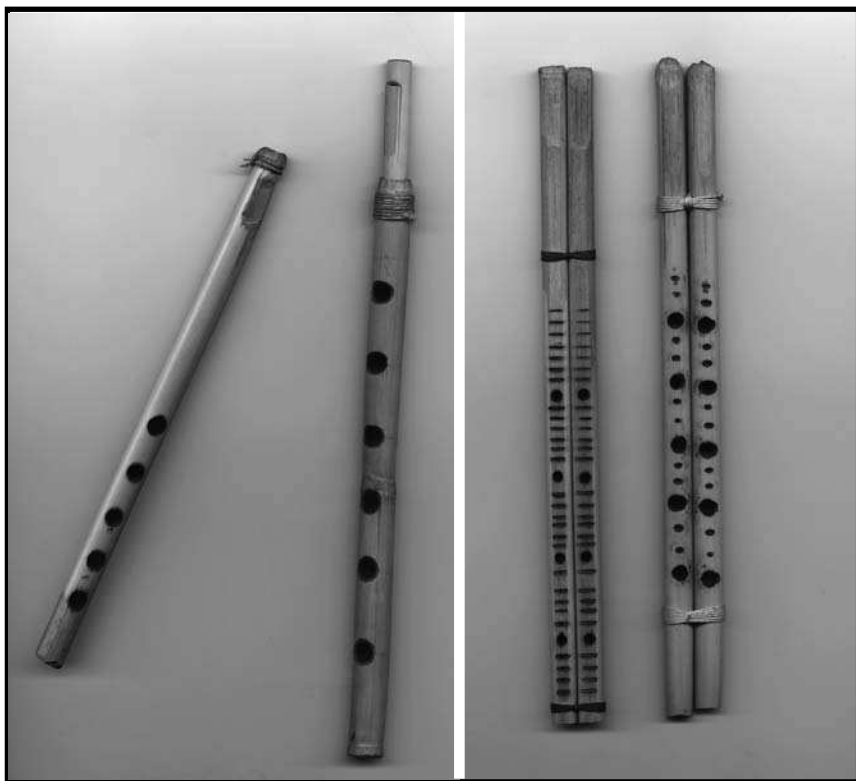
Al respecte és interessant consultar l'article *Carameles* de Covarrubias¹⁵ (1611): «*Son unas tabletas, o pastillas de boca, hechas de açúcar cande de redoma y aceyte de almendras y otras cosas a propósito, para ablandar el pecho. Es nombre arábigo, y trae origen de carama, que vale tanto como regalo, porque se ha de traer en la boca e irse regalando poco a poco, por la garganta al pecho*». D'altra banda en el domini castellà del nord de la Península *charamela* designa les castanyoles de fusta plana, costelles o teuletetes (*tablillas*) i amb el mateix significat *txaramelak*, en euskera, extensiu, per similitud sònica, als antics cancells

de fusta dels caserius, mentre que el grall de pastor a Zuberoa (País basc-francès) l'anomenen *txambela*.

No sé si les anteriors reflexions aporten alguna llum o encara emboliquen més la troca. En tot cas quedem-nos, pel què fa al nom de la nostra revista, amb la metàfora d'instrument, tant culte com popular, d'incidència aguda i forta, que pot molestar alguns, desvetllar a d'altres i acompanyar agradablement la majoria amb el seu ressò.

Notes

1. Romà Escalas, probablement.
2. COROMINES, Joan: *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Curial Ed., Barcelona, 1980.
3. GÓMEZ MUNTANÉ, Mª Carmen: *La música en la Casa Real Catalano-Aragonesa 1336-1442*. Antoni Bosch Ed., Barcelona, 1979. p. 129.
4. LAMAÑA, José Ma.: *Estudio de los instrumentos musicales en los últimos tiempos de la dinastía de la Casa de Barcelona. Miscelanea Barchinoniense*, no. XXI, Barcelona, Abril 1969. Pàg. 36. En el mateix treball Lamaña cita la *xeramella* i la *xelamia* com antics noms catalans de les posteriors xeremies, fent una comparativa amb altres països. p. 76 i ss.
5. PEDRELL, Felipe: *Organografía*. Juan Gili Ed., Barcelona, 1901.
6. TORRA, Petro: *Seu Theraurus Catalano-Latinum*. Antoni Lacavalleria Ed., Barcelona, 1670.
7. BELVITGES, Joseph i altres: *Diccionario Catalan-Castellano-Latino*. Tercla Pla, Barcelona, 1803.
8. VIOLANT SIMORRA, Ramon: *Els pastors i la música*. Barcino Ed., Barcelona, 1953.
9. VIOLANT SIMORRA, Ramon: *La joguina tradicional construïda pels mateixos infants emprant plantes, flors, fruits, canya, fusta, fang, paper, cartró i altres materials*. Altafulla Ed., Barcelona, 1996 (obra enllestida per l'autor l'any 1937)
10. GRIERA, A.: *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Ed. Polígrafa, Barcelona, 1967.
11. BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles i altres a: *Miscelanea Folk-lòrica*. Llibreria d'Àlvar Verdaguer. Barcelona, 1887 (Reedició José J. De Olañeta a *Arxiu de Tradicions populars* 11, Barcelona 1981).
12. VERDAGUER, Jacint: *Obres Completes. Excursions i viatges*. Biblioteca Perenne. Barcelona, 1943
13. PUJOL, Francesc i AMADES, Joan: *Diccionari de la Dansa, dels Entremesos i dels Instrument de Música i Sonadors*. Volum primer. Dansa. Cançoner Popular de Catalunya. Barcelona, 1936.
14. ALCOVER, Mn. Antoni M^a i MOLL, Francesc de B.: *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca, 1975 (2ª edició)
15. COVARRUBIAS, Sebastián de: *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* (1611). Altafulla Ed., Barcelona, 1987 (reedició).

Caramelles i caramelles dobles.